

ATYJAFIÁÉRT SZÁMOT AD A TESTVÉR

A német-francia író, újságíró és dokumentumfilm-es Géraldine Schwarz esszéregényét olvasva minden fejezetben, sőt szinte oldalanként eszünkbe juthat Babits jól ismert, gyakran idézett sora („vétkesek közt cinkos, aki néma”), mert az *Emlékezet nélkül* legfontosabb kérdései az egyéni és a közösségi felelősség, a hallgatás és közömbösség ára, valamint a szembenézés azzal, ha elmulasztottunk felelősen viselkedni egy adott szituációban. Ez esetben a „szituáció” nem más, mint a második világháború, ami minden, csak nem hétköznapi helyzet; ahol az európai értékrend alapjai kérdőjeleződnek meg és íródnak át. A majdnem négyszáz oldalas kötet alcíme (*Egy európai család története a második világháborútól napjainkig*) egyértelműen meg is jelöli azt az időintervallumot, melyben elemzett tárgyát elhelyezi, valamint utal a módszerre is, mellyel ezt a rengeteget interpretált történelmi időszakot megközelíti. Egy család történetének bemutatásán keresztül próbál ugyanis közelebb kerülni Európa történelmének ehhez a meghatározó eseményéhez, illetve annak következményeihez. A kötet legelején olvasható prologusszerű egy oldalon felszólító módban, mintegy önmegszólításként fogalmazza meg azokat az alapvetéseket, melyeket munkája során mindvégig szem előtt kíván tartani, melyek segítségével megpróbálja értelmezni a jól ismert történelmi eseményeket. Deklarált célja ennek értelmében „megragadni az emlékezet fonalát”, „nem elveszni az emlékezet útvesztőiben”, mindezt úgy, hogy a családtörténetet keresztezi a történelemmel, a szubjektívet az objektívvel, és fontosnak tartja a „két fonalat egybe sodorni”. A családtörténetet alá szeretné vetni a nagybetűs történelem ítéletének, és ezt az absztrakt történelmet egy konkrét család történetének be-

Géraldine Schwarz:

Emlékezet nélkül

Fordította: Ádám Péter

és Kiss Kornélia

Kalligram, Budapest, 2020

mutatásával szeretné lélekkel és érzelmekkel feltölteni.

Ennek az elegyítésnek is köszönhető, hogy a könyvben nem az időrend dominál, sokkal inkább a változó nézőpontok, az egyes családtagok eltérő értelmezései alakítják ki az alapvető, térben és időben nagy ugrásokkal operáló struktúrát. Aki kronologikus rend szerint építkező, a második világháború eseményeit pontról pontra bemutató szöveget keres, ne az *Emlékezet nélkül* című kötetet vegye a kezébe. Schwarz ugyanis nem klasszikus történelemkönyvet írt, hanem esszét, melyben az időrend ugyanúgy kavarog, ahogyan az érzelmek, az egymásra rétegződő emlékek, az egyes generációk múltértelmezései. „Azért szeretném megismerni a múltat, hogy világosabban lássam a jelen” – írja, és ez a szándéka mindvégig egyértelmű. A múltat a jelen fénytöréséből vizsgálja, a kétezertizes évek történéseit próbálja megérteni a múlt felől, melynek továbbélése, jelenbe való tovább gyűrűzése érdekli igazán. A szépirodalmi szempontból is értékelhető könyv nem tud, és nem is akar száz százalékos objektív lenni, hiszen már kiindulópontja is nagyon személyes: az író nő saját nagyszüleinek élettörténetével indít. Az apai nagyapa, a német Karl Schwarz és felesége egyaránt ún. Mitläuferek voltak, olyan németek, akik „úsztak az árral”, „ugyanúgy viszonyultak a rendszerhez, mint a német nép túlnyomó többsége, olyan hozzáállással, amely az apró elvakultságok és jelentéktelen gyávaságok egymásra rétegződésével elengedhetetlen

előfeltétele volt az állami keretek közt megszervezett és az emberiség történetében addig nem tapasztalt borzalmas bűncselekményeknek.” A baden-württembergi Mannheimban élő nagyszülők történetét apja és nagynénje elmondásai, a pincében talált iratok és történelmi visszaemlékezések alapján rekonstruálja. A nagyapa, Opa tipikus figurája ennek az időszaknak, igazából senkinek nem árt, de sokszor félrenéz, mintha nem akarná, vagy nem bírná elviselni az őt körülvevő egyre rettentesebb realitást. Közömbössége mellett nincs igazán bűne (mint ahogyan a németek nagy részének nincs), bár naivnak és ártatlannak nem igazán nevezhető az a lépése, amikor a zsidó származású Julius Löbmanntól az akkori német törvényeknek megfelelően jóval áron alul megveszi kőolajszármazékokkal foglalkozó kis cégét. Az író nő a Löbmann család tragikus sorsát is végigköveti, felkeresi a leszármazottakat, az ő történetükön keresztül mutatja be a zsidók folyamatos kiszorításának, végül elpusztításának eseménysorozatát. A jóvátételek idején az életben maradt Löbmann jogi úton követeli jussát (azt az összeget, amennyivel áron alul volt kénytelen eladni a cégét), de a nagyapa még ekkor sem látja be, hogy része volt a zsidók kizsákmányolásában, még akkor is, ha ő viszonylag etikusan és a nagy cégek megvásárlóihoz képest visszafogottan viselkedett. Schwarz tálalása szerint a nagyapa nem volt rossz ember, mint ahogyan a Hitlerért szinte rajongó nagymama sem, mindketten a kor és a rendszer megtévesztettjei,

akik talán látták is, mi történik, mégsem voltak elég bátrak, hogy közbelépjenek. A háború befejezésekor a szövetségesek kisebb-nagyobb erővel (legerőteljesebben talán az amerikaiak) igyekeztek felelősöket találni a genocidiumban részt vevők között, de politikai, bürokratikus okokból ez a számonkérés hamar lanyhult, majd ha újra erőre is kapott (pl. Eichmann hírhedt pere), sosem volt képes megtalálni és felelősségre vonni az összes bűnöst. Éveknek, de inkább évtizedeknek kellett eltelnie ahhoz, hogy a németek szembenézzenek a történetekkel és elvégezzék azt a munkát, melyet Schwarz következetesen *emlékmunkának* nevez. Ehhez már az a nagypapa utáni generáció szükségeltetett, melyhez tartozott az író apja, Volker Schwarz is, aki folyamatosan szembesítette szüleit a történetekkel. Nemcsak a kötet lapjain megjelenő Schwarz családban volt ez fájdalmas folyamat, hanem a német nép egésze is nehezen birkózott meg a szembenézéssel. Az NDK ráadásul lemaradt a feldolgozásban, mint ahogyan – a szerző szerint – a szovjet blokk országai sem végezték el kellőképpen az önmagukba nézést, nem vállalták fel személyes és kollektív felelősségüket. Az anyai ágon francia származású író persze a franciák háború alatt tanúsított viselkedését és önátatásait (a hatalmas ellenálló mozgalomról, mely valószínűleg a töredéke sem volt annak, mint amit gondolni szerettek volna) is szépen sorra veszi. Az olaszok és az osztrákok együttműködésére is kitér, de főleg arról értekezik, hogyan néztek szembe ezek az országok utólag a bűneikkel, felelősségükkel, és arra a következtetésre jut, hogy bőven volna mit tenni még ezekben az országokban is, az emlékmunka korántsem befejezett.

Schwarz témája valójában nem is a második világháború, hanem a különböző háborús bűnökkel való szembenézés. Fel tudja-e vállalni egy nemzet, hogy nem volt elég bátor? Szembe tud-e nézni egy ember azzal, hogy gyáva volt? Rá lehet-e fogni mindent a parancsra? Hol és mikor kezdődik a személyes felelősség? Képes-e egy generáció szembenézni szülei gyáva-ságával? Egyáltalán, van-e joga egy későbbi nemzedéknek számonkérni

a bátorságot a szülőkön, nagyszülőkön? Olvasás közben éppen ez a kérdés volt bennem a legerősebb: megítélhetjük-e azt, aki nem volt elég bátor, egy olyan időszakból, amikor nincs szükségünk (legalábbis nem ilyen mértékben) bátorságra? A kérdésre, ha röviden is, végül Schwartz is reflektál: „Gyakran gondolkodom azon, vajon én hogyan viselkedtem volna. Ezt sosem fogom megtudni. De hogy mi is igazából a fontos, akkor tudtam meg, amikor elolvastam Norbert Frei történész alábbi sorait: az, hogy nem tudjuk, hogyan viselkedtünk volna, »még nem jelenti azt, hogy ne kellene tudnunk, hogyan kellett volna viselkednünk.« És persze hogyan kellene viselkednünk a jövőben.” A múlt megismerése akkor ér valamit, ha annak tanulságai a jelenben is hasznosíthatók. Nem tudjuk, lettünk volna-e elég bátrak, de azt tudhatjuk, hogy bátorságra lesz szükségünk, ha újra ehhez hasonló helyzetbe kerülünk – és az író szerint lehet, hogy már benne is vagyunk. Mikor a kötet felidézi a zsidó menekültek befogadását elutasító országokat, a zsidók szenvedése iránti közöny akár az elmúlt évek menekültügyi kérdéseit is eszünkbe idézheti. Ha pedig a párhuzam mégsem adná magát, a szerző gondoskodik arról, hogy mindenképpen összekapcsoljuk az akkori és a mostani történéseket. Roosevelttel amerikai elnök 1938 nyarán, miután a zsidók tarthatatlan helyzete mindenki számára nyilvánvalóvá vált, nemzetközi konferenciát hívott össze a menekültek befogadásáról. A kilenc napon át tartó, Svájcban rendezett tárgyaláson mindenki elmondta, „milyen nagy benne az együttérzés az európai zsidók sorsa iránt”, mégsem emelték meg a kvótáikat sem a franciák, sem a britek, sem az ausztrálok, sem a svájciak. Harminckét ország vett részt a tanácskozáson, és egyik sem volt hajlandó zsidó menekültek befogadására, noha mind azt állították, hogy szívük szerint megtennék, csak a körülmények nem alkalmasak. Ezt az elkésérítő közönyt és a segítségnyújtás hiányát Schwartz egybeolvassa a 2015 szeptemberében kicsúcsosodó migránsválsággal, melyben véleménye szerint Angela Merkel azért tett ígéretet a szíriai háború elől menekülőket befogadására, mert a né-

metek megértették, mi a tét, a hossz-szas, nehézkes, mégis kitartó emlékeztetmunka lehetővé tette, hogy bátrak legyenek, még akkor is, ha az ország később természetesen szembesült a menekültek befogadásának árnyoldalaival és nehézségeivel is.

A közelmúlt időszakát tárgyalva egyébként Magyarországot is többször emlegeti, pár bekezdésben bírálja Orbán Viktort, akit „nácibarát”, „antiszemita” vezetőnek nevez. Úgy gondolja, a magyarok is elkerülték a szembenézést, ezért építheti rájuk a miniszterelnök ellenségképekben bővelkedő rendszerét. Schwarz nagyon radikális a kis népekkel kapcsolatos rövid bekezdéseiben is. Kérdés, hogy megállapításai mennyire tényszerűek és hitelesek, mert ezeknek nem ágyaz meg olyan körülméteket, mint az általa nagyon is jól ismert francia és német helyzetet érintő állításoknak. Nagyon gyakran hoz példákat a művészet, elsősorban az irodalom területéről, a magyar szakaszban is megteszi ezt, és úgy gondolja, Nyíró József vagy Wass Albert írói munkássága a szerzők antiszemizmusa ellenére is fontos részei a tananyagoknak, szemben például Kertész Imre Nobel-díjas *Sorstalanság*-ával. Ebben szerencsére téved, legalábbis egyelőre nem az a helyzet, amit felvázol. Lehet, hogy vannak apró túlzásai, hibái az olyan országok belpolitikai és kulturális helyzete kapcsán, melyeket alig ismer, de könyve ettől függetlenül meggyőző, főleg, mert nem hiányzik belőle a nagyon erős személyes meggyőződés és a kutatómunka sem.

Géraldine Schwarz nem köntörfalaz, nagyon radikálisan összeköti az emlékeztetmunka hiányát és a szélsőjobboldal megerősödését a huszonegyedik század elején. Úgy látja, hogy amíg nem vagyunk képesek szembenézni a saját és nemzetünk felelősségével, addig nem dőlhetünk nyugodtan hátra, hiszen a múlt (ha nem is változatlanul) megismételheti önmagát. A jövőre vonatkozóan nincsenek optimista jóslatai: „Elkerülhetetlen vihar lóg a levegőben, mintha eltűnne a világ, ahol megszülettem és nevelkedtem, mintha a szüleim álma, amiért egész életükben dolgoztak, a szemem előtt válna lassan hamuvá. Mintha egész Európában mindenki elkapa-

ta volna az amnéziajárványt.” A felejtés nem hozhat jót, csak az emlékezés képes arra, hogy megakadályozzon egy újabb negatív fordulatot. De felejteni könnyebb, mint emlékezni. Emlékezni (nem pedig nosztalgiázni) és szembenézni nem könnyű, mint ahogyan személyes felelősséget vállalni is nehéz, pedig Schwarz szerint éppen ez a mindenki által vágyott és éltetett demokrácia valódi alapja. Az *Emlékezet nélkül* a jelenhez köt, mégpedig úgy,

hogy megmutatja a múltbeli hibákat, és felhívja a figyelmet arra, hogy a felelőség háritása, elkenése nagyon is veszélyes dolog. Kényelmetlen olvasmány, mely példák sokaságával ébreszt rá arra, hogy a személyes, az önmagunkért és a másik emberért érzett felelősség a kulcsa mindennek. Így az olvasás közben mindvégig motoszkáló Babits-sor folytatása is eszünkbe jut („atyjafiáért számot ad a testvér”), mint a demokrácia egyik alappillére. Ki kell

állnunk önmagunkért, és másokért is, bátornak kell lenni, és nem szabad félrenézni, ez Géraldine Schwarz könyvének legfontosabb üzenete. ■ ■ ■

■ **Kolozsi Orsolya** (1980, Budapest) tanár, kritikus. A Szegedi Tudományegyetemen szerzett magyar-összehasonlító irodalomtudomány szakos oklevelet, ugyanitt a Modern Magyar Irodalom Tanácsán folytatott doktori tanulmányokat.

HAKLIK NORBERT

Hogyan készítsük ki és röhögjük szembe a novellaszereplőinket?

Ivana Dobrakovová *Halál a családban* című, magyarul 2014-ben megjelent kötetéről azt írtam annak idején az *Alföld* 2017/3. számában: a könyv tizennyolc novellája a fekete tizennyolc árnyalatát kínálja, és nem célszerű darabjaival egy ülésben végezni, „hacsak nem szottyant kedvünk az olvasást követően szakadó esőben kiülni egy elhagyott gyártelepre Joy Divisiont hallgatni, hogy azért jusson hely valami vídamságnak is a napunkban”. Azóta sok víz lefolyt a Dunán és a Vágon: 2017-ben például Dobrakovová *Toxo* című kötetének magyar fordítása is megjelent, amelyben a transzkulturalitást is beemelte a tőle megszokott magánéleti horrorba az író, többnyire Olaszországba szakadt szlovák lányokat-aszszonyokat gyötörve novelláiban. A legújabb magyarított Dobrakovováról ezúttal a Typotex gondoskodott, az *Anyák és kamionsofőrök* közreadásával, a *Toxó*hoz hasonlóan György Norbert fordításában.

Az első, magyarul is hozzáférhető Dobrakovová-kötet megjelenése óta, bizony, változott a szlovák író novellisztikája. A szövegek terjedelme

Ivana Dobrakovová:
Anyák és kamionsofőrök
Fordította: György Norbert
Typotex, Budapest, 2020

megnövekedett: Dobrakovová a debütálásához képest sokkal hosszabban és alaposabban készíti ki Móricz Zsigmondot megszegyenítő kegyetlenséggel a szereplőit, ráadásul újabban még jól szembe is röhögi őket.

Dobrakovová az *Anyák és kamionsofőrök* novelláiban nagyjából ugyanazt csinálja, mint a *Halál a családban* szövegeiben: egyes szám első személyben beszélgeti (anti)hőseit. Míg azonban az első novelláskötetben többnyire már az első bekezdésekből kiderült, hogy a beszélőnek nincs ki a négy kerere, addig a Dobrakovová-szereplők mostanság eleinte egészen normálisnak tűnnek. A kötetnyitó *Apa* című novella például már-már az idill Pozsonyra szabott változatával indul – „a garázsban egy prima Ford, a napaliban kandalló, a balkonról látni Ausztriát” (5) –, és kezdetben a cím-

szereplő szülő is olyannak tűnik, mint megannyi magyar-szlovák háterű férfi a korosztályából: hétközben a pozsonyi Műszaki Egyetemen dolgozik, hétvégéken pedig a családdal leruccan a Napos partokhoz, kertészkedni a birtokon, mely „csak töredéke az eredeti gazdaságnak, amelyet nagypapa idejében államosítottak a kommunisták”. (6.) Oké, kissé számolásmániás a papa, meg egy idő után elkezdi gyűjtögetni olyasféle kincseket, mint a kitépelt számítógép-billentyűzet vagy a csúszdadarabka, de ez a legrosszabb esetben is csupán bogarasságnak tűnik. Csak hát az ilyesmit Dobrakovová nem hagyja annyiban. Úgyhogy egy napon a hirtelen ötlettől hajtott papát elindítja Privigyébe, ami – és itt nem áll szándékomban megsérteni sem a szajoliakat, sem a privigyieket – olyan, mintha valaki egy reggel azal a leküzdhetetlen késztetéssel ébredne fel, hogy neki aznap feltétlen

Szajolba kell utaznia. Ott aztán az apa „a városközpontba ment, a helyi önkiszolgálóban vett pár kiflit meg valami felvágottat. Leült a szökőkúthoz, evett. Ekkor észrevette, hogy valaki jeleket küld neki. A trafikosnő. Épp nyitotta a trafikosbódé ajtaját, és a visszatükröződő napfényrel jeleket küldött az én Molekula apám felé. Apa biztos volt benne, hogy a trafikosnő valamit közölni akar vele. Valami fontosat. Bekapta a maradék kiflit, begyúrte a parizert, felállt és átsétált a bódéhoz. És amint meglátta a trafikosnőt, azonnal beleszeretett. Megértette, hogy a trafikosnő is szereti őt, amit fényjelekkel próbált a tudtára adni. Hirtelen összeállt a kép. Apának, persze. Hogy megérezte az energiát, megérezte a boldogságot. És most itt van, Privigyén. Azt mondta a trafikosnőnek, hogy annyira örülök, hogy találkoztunk, és hogy gyere ki a bódéból.

A trafikosnő nem értette, mit akar neki nem állt össze a kép, de apa nem zavartatta magát. Lehet, hogy csak szégyenlős, gondolta. Mármint a trafikosnő. S hogy tovább ne szégyenlősködjön, meg akarta mutatni, hogy ő már rég megszabadult minden gátlástól. Aztán megszabadult a ruháitól is. Meztelenen vetkőzött, és a szökőkútba ugrott. Ekkor a trafikosnőnek már kezdett összeállni a kép, és kihívta a rendőrséget. Azok meg átadták a diliháznak.” (14–15.) Innen aztán nincs megállás a tragikus végkifejletig, és a novellazárlat azt sejteti, az elbeszélő is a magát olykor „Isten kisujjának” tartó papa nyomdokaiba lép hamarosan. A szerző itt tehát ismét generációról generációra örökíti a traumát, azt sejtetve, hogy az apa a deklasszálódást nem volt képes feldolgozni, míg lánya, a narrátor szemlátomást a szülőjével történetek hosszú éveken át megélt sokkjából képtelen kikecmeregni. Dobrakovová ez a javából, mondhatnánk az előző kötetek ismeretében.

Pedig ez csak a bemelegítés volt. A következő, *Ivana* című novellában alaposan kitombolja magát a szerző, ráadásul mintha a kiváló szlovák pályatárs, Uršula Kovalyk *A műlovarnő* című kisregényének pszichopata változatát akarta volna megírni. Ivana tör-

ténetének minden epizódja ízig-vérig (hát persze, hogy *vérig*) Dobrakovová: az apa kisgyermekként történő elvesztése, a diszfunkcionális szerelmi kapcsolat, a Xanax, a Neurol és az egyéb egzotikus nevű gyógyszerek; és a lovakat itt nem lelővik, hanem zavart elméjű, tizenhárom éves kislányok ölik meg őket. Hogy aztán mindezt egyes szám első személyben megoszthassák az olvasóval.

Az Olivában ismét megjelenik a szerző korábbi műveiből is ismert olasz szál. Cím szereplője karizmatikus angoltanár nő szeretne lenni, aztán – mint minden egyébbe élete során – ebbe is belebukik, hogy végül mind ezért a diákokat tegye felelőssé, akik „felületesek, buták, beképzelték, semmi sem érdekli őket, semmi jó ügyért nem tudnak lelkesedni, nincs kitartásuk, anyagi értelemben mindenük megvan, de nem tudják, mit kezdjenek ezzel, mert soha semmiért nem kellett megküzdeniük, ingyen megkaptak mindent.” (81.) Olivia elbeszéléséből bekezdésről bekezdésre derül ki egyre világosabban, hogy valóban *mindenért* a diákok a felelősek a szemében: őket okolja szexuális frusztrációiért is, amelyek enyhén szólva számottevőek: „Hányszor van olyan érzésem, hogy valamelyik pimasz diák méreget. És nyilván nem a tanári képességeimet pontozza. A nőt pontozza: a szemeket, a frizurát, a csöcsöket, a combokat, a feneket. Mindig zavarba jövök, amikor kiszúrom az ilyen tekinteteket, ilyenkor akaratlanul is kihúzom magam, befeszítek. Mintha azt szeretném, hogy az ítélet számomra a legkedvezőbb legyen. De milyen hatással lehet egy csaknem negyven éves nő egy gimnazistára? Egyáltalán nőként tekint még rám egy ilyen kis pöcs?” (87–88.) Van itt minden, kulturális – kiváltképp filmes – utalások tömkelege, jellegzetes hipochonder-tirádákkal vegyítve, aztán Dobrakovová még jól szembe is röhögi teremtményét, ilyen mondatot adva a szájába: „[...] felnőtt nő vagyok, és el tudom dönteni, hogy mit akarok az élettől és a Facebooktól.” (98.) A Lara is hasonló rugóra járna, mint az Olivia, ha nem volna megspékelve a transzkulturalitás fűszerével. Az Olaszországban élő szlovák nő frusztrációi gyermekének apjával

kapcsolatban nyilvánvalóan a mentalitásbeli különbségekből is fakadnak – és újabb adalékként szolgálnak ahhoz, hogy Dobrakovová hitelesen formálja meg egy toxikus anya jellemrajzát, ráadásul, ahogy tőle megszokhattuk, egyes szám első személyű monológban. A kötetet záró, Veronika című novella „cset-, internet- és arabfüggőségben” (188.) szenvedő főszereplőjével azonban arra szolgál példaként, hogy Dobrakovová egyes szám harmadik személyben is képes belefagyasztani a vért az olvasóba. A kívülállóságba kényszerített, külső szemlélő olvasói pozíciója itt még fokozza is a novella sokkoló hatását, ráadásul a szerző nem fejezi be a történetet, hanem azon a ponton hagyja abba, ahol főszereplője eljut annak a zárójelenetnek a kapujáig, amely felé önpusztító következetességgel és végletes naivitással haladt a történet során.

Ivana Dobrakovová legújabb kötete azt bizonyítja, hogy a szlovák szerzőnek sikerült továbbtökéletesítenie a rá jellemző írásmódot: a korábbiaknál is sikeresebben álcázza eleinte könnyed csevejnek a legkülönfélébb kapcsolati károsultak és erőszaktevők, pszichopaták és lelki sérültek önvallomását, és még mélyebbre merészkedik a lélek korunkra jellemző gyötrelmeinek pokolbugyraiba. Majd miután alaposan kiszekírozta a hőseit, gyilkos ironiáját is rájuk ereszti. Mesterien műveli mindezt Dobrakovová – az előbeszéd-szerűség György Norbert fordításában is kiválóan érvényesül –, éppen emiatt célszerű kicsiny adagokban fogyasztani ezt a markáns és borzasztó elegyet. Az Anyák és kamionsofőrök olvasása után hajlok arra, hogy a legborzalmasabb átok, amellyel bárki a felebarátját illetheti, alighanem a következő lehet: írjon meg téged Ivana Dobrakovová!

■ **Haklik Norbert** író, kritikus. 1976-ban született Ózdon. A *Big Székely Sósó* című regény és a *Tom Hanks a vizek felett* című novelláskötet szerzője. 2007 óta Brünben, Csehországban él.